

УДК 322:27-55(477)«1940/1960»

Вікторія Сергієнко

аспірантка кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

viktoriyasergienko102@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4730-6408

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО МІЖ НАСТУПОМ АТЕЇЗМУ І РЕЛІГІЙНИМ ПОВСЯКДЕННЯМ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940 – ПОЧАТОК 1960-Х РР.)

У статті висвітлюється процес функціонування та дотримання релігійної обрядовості населенням у складних умовах заборон та переслідувань з боку держави. Проаналізовані основні види мотивів, притаманних віруючим. Висвітлюється антирелігійна політика радянської влади щодо впровадження атеїстичних компонентів у життя суспільства та формування цінностей «нової радянської людини» у роки хрущовської відлиги. Досліджено процес пошуків альтернативи релігійній обрядовості, запровадження нових світських свят та реакцію на них радянського суспільства.

Ключові слова: Церква, віруючі, релігійні обряди, державна політика, радянська влада, атеїзм.

Постановка проблеми. Одним з важливих аспектів релігійної свідомості віруючих є зовнішня форма їх релігійності, що проявляється у дотриманні релігійних канонів та здійсненні релігійних обрядів. Досягненням сучасного суспільства є забезпечення необхідних умов не лише для свободи віросповідання, але й можливості вільно дотримуватись релігійних традицій та здійснювати релігійні ритуали. Саме ці фактори забезпечують єдність внутрішньої духовності та її зовнішніх проявів, що, у свою чергу, стає запорукою гармонійного співіснування віруючого, влади та держави.

Однак в умовах існування тоталітарного суспільства та формування «радянської людини» не було місця ні релігії, ні Церкві, ні релігійним обрядам. Тодішні реалії змусили віруючих пристосуватися до існуючої системи: з одного боку демонструвати відданість соціалістичним ідеалам без релігії, а з іншого – потайки задовольняти власні релігійні потреби. Спираючись на дослідження Ю. Каганова, стверджуємо, що реальна та ілюзорна система співіснували, не заважаючи одна одній [9, с. 89]. Але така ситуація змалку накладала свій відбиток на психіку людей, Пристосування до двох паралельних життів – реального та ілюзорного – викликало роздвоєння особистості, що з точки зору соціальної психології є хворобливим станом, – стверджує автор.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. порушена тема знайшла відображення у публікаціях вітчизняних та зарубіжних дослідників – істориків та релігієзнавців. У контексті порушеної проблеми мотивацію релігійності та здійснення обрядів хрещення, вінчання та поховання досліджував П. Бондарчук [2, 3]. Процеси, що характеризують зовнішні прояви релігійності населення та боротьбу з ними в умовах пізнього сталінізму на прикладі Полтавської області розглядає Л. Бабенко [1]. Аналіз релігійної обрядовості як соціально-історичного феномену з філософських позицій узагальнює радянський дослідник Є. Дулуман [7, 8]. Технології витіснення релігійних пережитків у процесі виховання «нової радянської людини» проаналізував Ю. Каганов [9]. Процес запровадження нової радянської безрелігійної обрядовості дослідила К. Дзючук [4]. Окремі аспекти досліджуваної теми відображені в наукових розвідках О. Тевікової [13] та С. Хоменко [15].

Основу джерельної бази дослідження становлять матеріали центральних і обласних архівів: фонди Центрального архіву громадських об'єднань [16, 17, 18], Державних архівів Полтавської та Чернігівської областей [5, 6], матеріали періодичних видань досліджуваного періоду [14].

Результати дослідження. Щоб краще зрозуміти стійку орієнтованість українського суспільства досліджуваного періоду дотримання релігійної обрядовості, не дивлячись на заборону та переслідування, проаналізуємо загальну мотивацію віри в Бога. Саме цей момент становить значний інтерес для адекватного розуміння життєвої стратегії віруючого загалом. Ми узагальнили окремі висновки науковців, кожний з яких структурує мотиви інтегрування у релігійне середовище. Так,

© В. Сергієнко

дослідник П. Бондарчук виокремлює кілька типів мотивації, покликаючись на радянського дослідника Є. Дулумана, які на наш погляд не втратили актуальності. Розглянемо деякі з них, притаманні для окресленого періоду. Найбільш поширеною була мотивація щирої віри в Бога, свідоме виконання релігійних обрядів з посиланням на традицію. Віруючі, для яких останнє було визначальним, стверджували, що релігія має багатовікову тяглість, в Бога вірили їхні батьки і вони теж вірять. Ця група віруючих була найбільш багаточисельною [2, с. 389].

Важливу роль у збереженні релігійності відігравали також і особисті почуття та світоглядні переконання. Багаторазове повторення релігійних подразнень упродовж тривалого часу приводило до того, що релігійні почуття набували сили і характеру стійкої, майже рефлексивної звички. Як наслідок, поступово релігійні почуття перетворювалися у потребу, яку віруюча людина намагалася задовольнити [2, с. 390]. Прикметно, що ступінь сили релігійних почуттів віруючих був настільки сильний, що навіть тотальні заборони та цькування з боку органів влади не могли їх викоринити.

Інша група віруючих у своїй вірі відштовхувалася від того мотиву, що релігія приносить радість, внутрішнє емоційне наповнення сенсу життя. Багатьом людям вона допомагала долати стрес, психологічну напругу, дозволяла емоційно розрядитись, відчувати спокій і врівноваженість. Віряни цієї групи відчували задоволення від участі в колективних культових діях та індивідуальній практиці, у моліннях вони знаходили найвищий ступінь блаженства і спокою [7, с. 71].

Поряд з визначеними групами не можна не помітити досить чисельний прошарок, чий шлях до релігії й участі в церковно-релігійних обрядодіяннях і ритуалах лежав через різного роду життєві обставини та негаразди. Особливо поширеними подібні причини були в перші післявоєнні роки, коли горе і відчай стали поширеним явищем у багатьох сім'ях [7, с. 73]. Не варто забувати й про те, що у формуванні й підтриманні релігійності важливими були психологічні мотиви, які полягали в бажанні позбутися страху самотності, можливість спілкування з іншими людьми [2, с. 393]. Особливо згадані фактори притаманні людям похилого віку, в яких до усталеної релігійної традиції додавалися самотність, втрата членів родини на війні, яку вони намагалися компенсувати постійним відвідуванням церкви та спілкуванням з іншими віруючими. Загалом, щодо питання вікової стратифікації у досліджуваній період, поділяємо думку дослідниці Л. Бабенко, яка наголошує:

«Здебільшого це були люди середнього і похилого віку, моральні імперативи яких формувалися під безпосереднім впливом Православної церкви» [1, с. 204].

Якщо з дорослим населенням палітра мотивів проявів релігійності здебільшого з'ясована, то з дітьми та молоддю, які народилися й жили в умовах активного атеїзму, вона залишається менш розкритою. В архівних матеріалах знаходимо факти, які пояснюють мотиви відвідування церковних богослужінь дітьми. Зокрема в інформаційному звіті уповноваженого Ради у справах РПЦ (РС РПЦ) виокремлено дві головні причини: перша – «через вплив релігійних батьків», а друга – «вплив релігійних друзів, особливо дівчаток, які раз-два приходять до церкви, а завершується це записом до церковного хору» [16, арк. 44]. Далі уповноважений нарікає, що це зумовлено агітацією духівництва, слабкою атеїстичною роботою серед молоді та незадовільною роботою клубів і театрів, а діти і підлітки навіть без дорослих відвідують церковні освячення на великі православні свята. Отже можемо констатувати, що радянський чиновник розцінює церкву як альтернативу радянським формам дозвілля молоді. Разом з тим самі ж уповноважені розкривають причини привабливості релігійних осередків для молоді. Так, уповноважений РСРК по Миколаївській області описує молитовні будинки громад ЄХБ Єланецького району, в яких панує надзвичайна чистота і порядок, «...тут не п'ють, не палять, чинно співають, обмінюються привітаннями, проводять душевні бесіди, словом, відпочивають фізично і душевно. У богослужінні баптистів немає жорстких стандартів, панує творчість та імпровізація» [11, с. 219].

Однак більшість науковців сходяться на тому, що головною причиною панування релігійних настроїв серед молоді та каналів їх відтворення є релігійне виховання в сім'ях віруючих. У радянських джерелах соціологічні дослідження стверджують, що у 90 % віруючих релігійний дух прищеплювався ще з дитинства. У випадках байдужості батьків до виховання світогляду своїх дітей, релігійні настрої навіювалися їм домашніми обставинами, переконаннями близьких авторитетних людей, спогляданням релігійної атрибутики, змістом розмов оточення тощо [8, с. 147].

Які пріоритети домінували серед віруючих у переліку церковно-релігійних обрядів? Найбільш розповсюдженими були обряди хрещення, вінчання та поховання. Незважаючи на те, що їх проведення заборонялося або ускладнювалося державною політикою чи засуджувалося громадською думкою, віруючі знаходили таку можливість навіть у роки воєнничого атеїзму. Релігійна діяльність мала місце в усіх місцевостях України. Проте спостерігалися відмінності в регіональному зрізі: як стверджує П. Бондарчук у західноукраїнських областях у відсотковому відношенні здійснювалося більше обрядів, ніж у південних, східних та центральних [3, с. 236]. В усіх регіонах проводилися

таємні хрещення у помешканнях, причому, як у селі, так і в місті. Деякі священники відвідували з молитвами домівки. Звичним явищем було служіння під відкритим небом. Священники не лише хрестили дітей, але й освячували обійстя та будинки. У церковних хорах співали і молодь, і люди похилого віку, здебільшого жінки, серед яких були колгоспниці і робітниці [15].

Динамічний сплеск релігійної обрядовості спостерігався у перші повоєнні роки. Зокрема це стосувалося релігійних ушанувань загиблих у роки війни. Одним з проблемних моментів, що турбував партійно-державні органи, було здійснення панахид на братських могилах. Ініціаторами подібних актів зазвичай були представники духовенства та віруючих, попри заборони органів влади [3, с. 236].

Як свідчать факти, наведені у звіті уповноваженого РС РПЦ за 1946 рік упродовж середини 1940-х–середини 1950-х рр. зберігалася стійка тенденція до зростання кількісних показників обрядовості в УРСР. Підтвердженням цього слугують статистичні матеріали, збережені в архівах. Так, за 1946 рік у Синельниківському районі Дніпропетровської області з 1441 народженого – охрещено 648, що становить 45%, поховано за релігійним обрядом 36% померлих [17, арк. 104]. Тривожні для влади статистичні дані повідомлялися з Васильківського району цієї ж області: було охрещено 902 особи, з яких тільки 602 становили новонароджені. У відсотках це було 145% [17, арк. 104]. Отже, документ свідчить, що таїнство хрещення здійснювали не лише щодо немовлят, але й людей зрілого віку. Хрещення, як правило, проходило вдома, священник здійснював обряд, взявши з собою все необхідне: оливу, хрест, «свячену» воду. Там, де релігійні громади були зняті з реєстрації, а храми зачинені, люди приймали обряд хрещення підпільно. Траплялися випадки, коли дітей таємно хрестили бабусі та дідусі без участі священника та без відома батьків [15]. У Полтаві в 1950 р. серед студентів педагогічного інституту був виявлений факт хрещення 19-річного студента, що набуло розголосу та критики керівництва вишу за невміння налагодити антирелігійну пропаганду. Інший випадок трапився теж у Полтаві, коли цілий клас школи № 1 (1950 р.) пішов ховати матір однокласниці за релігійним обрядом, а студенти-практиканти не протидіяли цьому [10, с. 238].

У популярних нині сюжетах історії посвядження йдеться про те, що поховання літніх людей сім'ї здійснювали у супроводі групи півчих, якщо не було священника. Віруючим було дозволено проводити обряди відспівування, сповідання і причастя помираючого чи хворого, що було зумовлено відсутністю радянських аналогів даних обрядів [15].

Молоді пари стали все рідше дотримуватися обряду вінчання, віддаючи перевагу урочистій реєстрації шлюбу. Наприклад, у Чугуївському районі Харківської області у 1944 р. не було зафіксовано жодного випадку вінчання, у 1945 – 2, а в 1946 – 4 [18, арк. 105]. Схожа ситуація була й у інших населених пунктах.

Приводом до серйозного занепокоєння для партійно-державних органів були факти виконання релігійних обрядів та тримання ікон у помешканнях сімей комуністів. В газеті «Зоря Полтавщини» за 1954 рік натрапляємо на гострокритичну статтю, у якій йдеться про те, що в будинках члена партії Марії Марінченко та вчительки й члена партії Марії Коваленко є ікони. Автор проводить думку, що наявність ікон в помешканнях є наслідком з одного боку впертої «релігійної агітації попів», з іншого – невігластва колгоспників, чим користуються «попи», щоб «задурманювати малосвідомих людей». Звичайно ж, не обійшлося у статті й без конкретних звинувачень на адресу священників та компрометуючих їх фактів: «На початку цього року чудесно оновилась ікона в будинку колгоспника Григорія Чупейди. Подивитись на неї приходили богомольні жінки і ті, кому просто нічого робити. Але незабаром виявилось, що чудо сотворила дружина Чупейди, яка вимила ікону розчином, одержаним від попа Григорія Алтухова» [14, с. 3]. Подібні сюжети публікувалися найчастіше у формі фейлетонів, гострої сатири, аби поглибити негативний суспільний резонанс навколо релігійної обрядовості.

Спиралючись на підрахунки дослідника П. Бондарчука, зазначимо, що за офіційними даними з середини 1950-х – початку 1960-х років частка здійснених обрядів, хоч і повільно, але поступово йде на спад. Робимо припущення, що це пов'язано з посиленням атеїстичної й антирелігійної політики радянської держави з кінця 1950-х рр. Так, у 1961 р. у православних храмах УРСР за офіційними даними похрещено 41% новонароджених (335 893 дитини), а в 1962 р. – 41,2% (340 963 дитини) [33]. У 1961 р. поховано за релігійним обрядом 35,7% померлих (103 347), а в 1962 р. – 33,9% (110 940). У 1961 р. в православних храмах вінчалось 28014 пар із 433 501, що брали шлюб, а в 1962 р. вінчання по республіці складало 5,4% від числа усіх укладених шлюбів – 34 [3, с. 237]. Очевидно, що ці цифри не відповідають дійсності, оскільки саме в цей період набирала сили практика заниження числа виконаних обрядів з боку місцевих органів влади, щоб успішно відрепортувати про досягнення на ниві антирелігійної боротьби. А наведені вище факти позацерковної обрядовості, які не реєструвалися, цілком спростовують офіційну статистику і роблять неможливими точні підрахунки.

У контексті розпаду хрущовської антирелігійної кампанії на початку 1960-х років набирала популярності процес заснування нової безрелігійної радянської святкової культури. Це пов'язано з тим, що проблема відсутності альтернативи релігійній обрядовості стала однією з головних для вирішення, оскільки нові свята та обряди бачилися не лише як інструмент протистояння релігії, але і як інструмент виховання «нової» радянської людини. Згідно з офіційною риторикою тих часів, радянські свята мали формувати в людині такі якості, як патріотизм, колективізм і вірність ідеології комуністичної партії. Окрім активної розробки сценаріїв безрелігійних сімейно-побутових обрядів, у 1960-ті рр. здійснювалися також спроби витіснити основні релігійні свята, особливо поширені в сільській місцевості. Мотивацією знецінення таких важливих для православних вірян свят як Різдво, Великдень, Святої трійці, Спаса і табування їх відзначення органами влади й лекторами-пропагандистами були пояснення на кшталт ніби то саме в дні свят робітники й селяни прогулюють роботу, пиячать та порушують трудове законодавство, знижують показники продуктивності праці, не виконують трудові зобов'язання, вчиняють правопорушення тощо. Звичайно, що після після подібних декларацій питання запровадження нових свят на безрелігійній основі виглядало вкрай необхідним [4, с. 12].

Дослідники вказують, що завдання витіснення релігійних обрядів виявилось надзвичайно складним для виконання, що пов'язували, насамперед, з їх традиційністю та усталеністю. Ще в радянські часи фахівці Інституту наукового атеїзму виправдовували безсилля радянської влади чинниками підсвідомого в участі людини в обрядодійствах, коли вона несвідомо, а під впливом суспільної думки та традиції брала в них участь. Більше того, навіть невіруючі часто здійснювали такі обряди – наприклад, за порадою чи наполяганням старших членів родини. Тому розробка нової обрядовості набуває пріоритетності, їй присвячуються партійні пленуми, окремі постанови ЦК КПРС КПУ, цілеспрямовано готуються кадри фахівців у галузі, освіти, культури, клубних закладів тощо [4, с. 13]. Власне для заміни обрядів створюються осучаснені сценарії-аналоги безрелігійного змісту: замість хрестин – «звіздини», вінчання – урочистий тривалий обряд з піснями й яскравим антуражем, поховання – урочисті траурні заходи з музичним супроводом замість молитви і півчой. Ю. Каганов наголошує, що до розробки нової соціалістичної обрядовості широко залучалася громадськість: вчені науково-дослідних установ, письменники, діячі культури і мистецтв, партійні, радянські, профспілкові, комсомольські працівники. Брала участь у цій роботі й етнографи. У співпраці з партійними та комсомольськими організаціями, центрами наукового атеїзму, державними управліннями культури і будинками культури вони писали сценарії, брали участь у конференціях, визначаючи, що можна було б запозичити з минулого [9, с. 314]. У 1959 р. головним друкованим інформаційним майданчиком кампанії агітації «за нові обряди» стала газета «Известия». Отже, у 1960-ті рр. упровадження радянської обрядовості в Україні, за висловом Ю. Каганова, стає «величезним державним проектом».

Підсилення процесу впровадження в побут нових обрядів з радянським змістом містили постанови ЦК КП України «Про стан і заходи поліпшення науково-атеїстичного виховання трудящих в Українській РСР» від 9 жовтня 1962 року та «Про досвід деяких партійних організацій втілення в побут сучасних обрядів та нових звичаїв» від 26 червня 1963 р. Перша з них пропонувала партійним і радянським органам створити в містах і райцентрах будинки та палаци для урочистих реєстрацій шлюбів, систематично займатися питаннями запровадження нових обрядів, а також поліпшити роботу ЗАГСів. Друга – створити на місцях обласні комісії на громадських засадах для втілення громадянської обрядовості, а згодом аналогічні районні та сільські комісії. У результаті проведеної роботи, за даними О. Тевікової на 1964 рік у республіці функціонувало понад 100 палаців реєстрації шлюбів та новонароджених і 775 «кімнат щастя» [13]. Паралельно в обласних центрах і великих містах відкривалися спеціалізовані відділи в магазинах з продажу одягу і атрибутів для наречених і немовлят, яких в умовах тотального дефіциту вкрай мало виробляла радянська легка промисловість.

На місцях влада намагалася закріпити своє домінування у здійсненні поминальних обрядів. Наприклад у 1964 р. Чернігівський облвиконком розповсюдив «Пам'ятку про проведення заходів по впровадженню безрелігійної обрядовості на кладовищах Чернігівської області», покликану витіснити священників з кладовищ у масові поминальні дні, що проводилися через тиждень після Великодня у вигляді поминальних служб і панахид за покійними [5, арк. 170]. Далі в документі зазначалося: «На противагу церковникам, в 1964 році необхідно в містах та селах області організовано провести 10 травня «день пам'яті померлих і загиблих» за новою радянською обрядовості, а в подальшому таким днем встановити другу неділю травня місяця і широко це розрекламувати серед населення міста та села, щоб це входило в традицію. Здійснення цих заходів покладається на обрядово-побутові комісії, створені в містах, райцентрах і селах районів області» [5, арк. 170]. Конкретні завдання, сформульовані в документі, одночасно висвітлюють і велику низку невирішених проблем, притаманних не лише чернігівській області:

«1. Зі свого складу виділити відповідальних осіб за приведення в порядок кладовищ і могил, за підготовку духових оркестрів, гасел, плакатів, оголошень, повідомлень населення по радіо, за підготовку ораторів на братських могилах і могилах знатних людей, текстів виступів для ораторів і за охорону громадського порядку на кладовищах, під час проведення «дня пам'яті померлих і загиблих».

2. Арки і ворота кладовищ оформити гаслами і траурними прапорами. При вході на кладовища вивісити обрамлені чорним крепом гасла. Приблизний їх текст: «Вічна слава померлим та загиблим, які своєю боротьбою і чесною працею на благо нашої Батьківщини залишили про себе добру пам'ять серед трудящих».

3. Рекомендується використовувати в заходах до «дня пам'яті померлих і загиблих» хорові гуртки художньої самодіяльності, які повинні в цей день на кладовищах співати союзний і республіканський гімни і класичні твори траурної музики [6, арк. 172-173]. Вшанування померлих, замість ритуалу скорботи пропонували перетворити на помпезну церемонію, більше схожу на концертну програму.

Разом із упровадженням у побут радянських громадян нових обрядів партійно-державне керівництво посилювало наступ на викорінення релігійних звичаїв. Так, на XIV з'їзді ВЛКСМ, який відбувся в квітні 1962 р., було зроблено висновок, що свобода совісті не поширюється на дітей, а відтак жоден батько не має права калічити своїх дітей духовно (тобто виховувати віруючими). У правовому відношенні держава посилювала юридичну відповідальність батьків аж до позбавлення батьківських прав, якщо вони втягували дітей у діяльність релігійних громад незалежно від конфесійної приналежності. З ними проводили профілактичну виховну роботу, наголошуючи на протиправності релігійного виховання дітей. З уведенням з 1962 р. жорстокого контролю за здійсненням треб, заборони їх проведення поза церквою, оформлення фінансових документів за проведення треб, реєстрації паспортних даних учасників обрядодійства в храмі, кількість останніх пішла на спад. Людськими керував страх бути звільненими з роботи, підданими привселюдній критиці, стати «героєм» критичної публікації у пресі чи на комсомольських, партійних, профспілкових зборах.

Щоб закріпити пріоритет антирелігійної пропаганди, на початку 1964 р. Ідеологічна комісія при ЦК КПРС розробила «заходи щодо посилення атеїстичного виховання населення». Вони були рекомендовані компартіям усіх союзних республік, з зауваженням про врахування місцевих специфічних особливостей. Республіканську партійно-державну владу документ орієнтував на такі ключові ділянки: наукова розробка проблем атеїзму і підготовка кадрів спеціалістів-антирелігійників, атеїстичне навчання кадрів, використання в атеїстичному вихованні всіх засобів впливу, атеїстичне виховання дітей і підлітків, контроль за дотриманням законодавства про культу [12, с. 80]. У контексті цієї постанови створювалися академічні наукові кафедри атеїзму, регулярно видавалися журнали і збірники «Питання наукового атеїзму» і щорічник Ленінградського музею «Історії релігії та атеїзму». У більшості вищих навчальних закладів вводилося викладання курсу «Основи наукового атеїзму». Причому він був обов'язковим як для студентів гуманітарного, так і природничо-математичного спрямування. Грунтовну атеїстичну підготовку давали також майбутнім журналістам. Загалом документ націлював: «Розібратися зі станом релігійності в кожному населеному пункті й колективі» [12, с. 84].

Висновки. Отже, підсумовуючи аналіз порушеної у статті проблеми, зазначимо, що лібералізація державно-церковної політики у повоєнний період загалом не позначилася на процесі викорінення релігійної свідомості та релігійної обрядовості у повсякденному житті суспільства. Партійно-державні органи в центрі і на місцях обмежували участь у церковно-релігійних обрядах дорослих і дітей, особливо акцентуючи увагу на останніх. Виявляючи мотивацію прихильності до релігії, органи влади робили наголос на активізації священників, які «спекулювали» на невігластві вірян, а також на інертності традиційного мислення. Як альтернатива церковно-релігійної обрядовості висувалася радянська обрядовість, що на практиці функціонувала у дуальному вимірі. На рубежі 1950- 1960-х рр. вийшов ряд партійних постанов, які жорстко регламентували поведінку громадян, трудових колективів, громадських організацій щодо релігійних обрядів і реалізації принципу свободи совісті та контролювали суспільні релігійні поведінкові рефлексії в умовах своєрідного підпілля.

Джерела та література

1. Бабенко, Л. (2008). Стан релігійності населення Полтавщини у повоєнний період. *Красзнавство*, 1-4, 203-209.
2. Бондарчук, П. *Особливості мотивації релігійності та здійснення релігійних дій віруючими в УРСР (середина 1940-х – середина 1980-х рр.)*. Взято з <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77657/25-Bondarchuk.pdf?sequence=1>.

3. Бондарчук, П. *Релігійні обряди хрещення, вінчання та поховання в житті населення України (середина 1940-х – середина 1960-х рр.)*. Взято з <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10633/29-Bondarchuk.pdf?sequence=1>.
4. Дзюбчук, К. *Становлення радянської обрядовості в УРСР (кінець 1950-х – 1960-ті рр.)*. Взято з http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13439/Dziubchuk_Stanolennia_radianskoj_obriadovosti_v_URSR_%28kinets_1950-1960_rr.%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. *Державний архів Чернігівської області* (далі ДАЧО), ф. 5166, оп. 1, спр. 68, арк. 170. 6. *ДАЧО*, ф. 5166, оп. 1, спр. 68, арк. 172-173
7. Дулуман, Є. (1970). *Современный верующий: социально-психологический очерк*. Москва: Политиздат.
8. Дулуман, Є. (1974). *Релігія як соціально-історичний феномен*. Київ: Наукова думка.
9. Каганов, Ю. (2019). *Конструювання «радянської людини» (1953-1991): українська версія*. Запоріжжя: Інтер-М.
10. Лук'яненко, О. (2017). Віра і безбожництво у середовищі освітян України першої половини ХХ століття: полтавський акцент. В кн. *Держава і Церква в новітній історії України*: зб. наук. ст. за матеріалами VI Всеукр. наук. конф. (с. 226-240). Полтава: Астроя.
11. Маринченко, Г. (2017). Прояви релігійності серед дітей та підлітків на Миколаївщині в роки хрущовської «відлиги». В кн. *Держава і Церква в новітній історії України*: зб. наук. ст. за матеріалами VI Всеукр. наук. конф. (с. 218-226) Полтава: Астроя.
12. *О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства*. (1981). 2-е изд., доп. Москва: Политиздат.
13. Тєвікова, О. *Форми та методи антирелігійної боротьби влади в Україні (1953-1964 рр.)*. Взято з <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/08/tevikova.htm>
14. Тищенко, В. (1954). Сарські храми. *Зоря Полтавщини*, 203, 3.
15. Хоменко, С. *Трансформація релігійних поглядів українських селян під впливом радянської агітації 60-80 рр.* Взято з <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/504>
16. *Центральний державний архів громадських об'єднань* (далі ЦДАГО), ф. 1, оп. 23, спр. 1640, арк. 44.
17. *ЦДАГО*, ф. 1, оп. 23, спр. 4555, арк. 104.
18. *ЦДАГО*, ф. 1, оп. 23, спр. 4555, арк. 105.

References

1. Babenko L. (2008). Stan relihiinosti naseleння Poltavshchyny u povoiennyi period [The state of religiosity of the population of Poltava region in the postwar period]. *Kraieznavstvo [Local lore]*, 1-4, 203-209 [in Ukrainian].
2. Bondarchuk, P. *Osoblyvosti motyvatsii relihiinosti ta zdiisnennia relihiinykh dii viruiuchymy v URSS (seredyna 1940-kh – seredyna 1980-kh rr.) [Features of motivation of religiosity and implementation of religious actions by believers in the USSR (mid-1940s - mid-1980s)]*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77657/25-Bondarchuk.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
3. Bondarchuk, P. *Relihiini obriady khreshchennia, vinchannia ta pokhovannia v zhytti naseleння ukraїny (seredyna 1940-kh – seredyna 1960-kh rr.) [Religious rites of baptism, wedding and burial in the life of the population of Ukraine (mid-1940s - mid-1960s)]*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10633/29-Bondarchuk.pdf?sequence=1>. [in Ukrainian].
4. Dziubchuk, K. *Stanovlennia radianskoj obriadovosti v URSS (kinets 1950-kh – 1960-ti rr.) [Formation of Soviet rituals in the USSR (late 1950s - 1960s)]*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13439/Dziubchuk_Stanolennia_radianskoj_obriadovosti_v_URSR_%28kinets_1950-1960_rr.%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
5. *Derzharkhiv Chernihivskoi oblasti [State Archives of Chernihiv region]* (dali DACHO), f. 5166, in.1, file 68, s. 170 [in Ukrainian].
6. *DACHO*, f. 5166, in.1, file 68, s. 172-173 [in Ukrainian].
7. Duluman, Ye. (1970). *Sovremenni veruiushchii [Modern believer]: sotsyalno-psykholohycheskyi ocherk*. Moskva: Polytyzdat [in Russian].
8. Duluman, Ye. (1974). *Relihiia yak sotsialno-istorychnyi fenomen [Religion as a socio-historical phenomenon]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. Kahanov, Yu. (2019). *Konstruiuvannia "radianskoj liudyny" (1953-1991): ukrainska versiiia [Construction of the "Soviet man" (1953-1991): Ukrainian version]*. Zaporizhzhia: Inter-M [in Ukrainian].

10. Lukianenko, O. (2017). Vira i bezbozhnytstvo u seredovyshchi osvitian Ukrainy pershoi polovyny XX stolittia: poltavskyi aktsent [Faith and atheism among educators of Ukraine in the first half of the twentieth century: Poltava accent]. In *Derzhava i Tserkva v novitnii istorii Ukrainy [The state and the Church in the recent history of Ukraine]: zbirnyk naukovykh statei za materialamy VI Vseukrainskoi naukovoï konferentsii* (pp. 226-240). Poltava: Astraia [in Ukrainian].
11. Marynchenko, H. (2017). Proiavy relihiinosti sered ditei ta pidlitkiv na Mykolaivshchyni v roky khrushchovskoi "vidlyhy" [Manifestations of religiosity among children and teenagers in the Nikolaev area during Khrushchev's "thaw"]. In *Derzhava i Tserkva v novitnii istorii Ukrainy [The state and the Church in the recent history of Ukraine]: zbirnyk naukovykh statei za materialamy VI Vseukrainskoi naukovoï konferentsii* (pp. 218-226). Poltava: Astraia [in Ukrainian].
12. *O religii i tserkvi. Sbornik vyskazyvanii klassikov marksizma-leninizma, dokumentov KPSS i Sovetskogo gosudarstva [About religion and the church. Collection of statements by the classics of Marxism-Leninism, documents of the CPSU and the Soviet state]*. (1981). Moskva: Polytyzdat [in Russian].
13. Tievikova, O. *Formy ta metody antyrelihiinoi borotby vlady v Ukraini (1953-1964 rr.) [Forms and methods of anti-religious struggle of the authorities in Ukraine (1953-1964)]*. Retrieved from <http://vmv.kymu.edu.ua/v/08/tevikova.htm> [in Ukrainian].
14. Tyshchenko, V. (1954). Sarski khramy [Sari temples]. *Zoria Poltavshchyny [Dawn of Poltava region]*, 203, 3 [in Ukrainian].
15. Khomenko, S. *Transformatsiia relihiinykh pohliadiv ukrainskykh selian pid vplyvom radianskoi ahitatsii 60-80 rr. [Transformation of religious views of Ukrainian peasants under the influence of Soviet agitation in the 60s and 80s.]*. Retrieved from <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/504> [in Ukrainian].
16. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan [Central State Archive of Public Associations]* (dali TsDAHO), f. 1, in. 23, file 1640, s. 44 [in Ukrainian].
17. *TsDAHO*, f. 1, in. 23, file 4555, s. 104 [in Ukrainian].
18. *TsDAHO*, f. 1, in. 23, file 4555, s. 105 [in Ukrainian].

Viktoriiia Serhiienko

UKRAINIAN SOCIETY BETWEEN ATHEISM COMING AND RELIGIOUS EVERYDAY LIFE (THE SECOND PART 1940 – BEGINNING 1960)

This article analyzes national religious politician connected to orthodox church and believers. The characteristic of religious life on territory of Ukrainian USSR (since middle of 1940 till the beginning of 1960) is given. Following religious ceremonialism and process of functioning is showed in difficult conditions of taboos and prosecution. Basic kinds believers` motives are analyzed. anti religious politic of soviet authority is demonstrated by involving atheistic components in life of society and forming a new soviet person`s values during Khrushchev Thaw.

Process of finding alternative religious ceremonialism is explored. also are explored involving new secular holidays and soviet society`s reaction. The author analysed and summed up some facts about national politic that harassment church and believers and also that propaganda changed ceremonialism in some way. This article emphasize on saving of religious postulat dogmas and traditional ceremonialism even in conditions of atheistic state. New civil ceremonies that were involved had a goal to replace traditional religious dedication and at the same time make a new soviet person. however the main function of these holidays had only ideological, esthetic and atheistic education of communism`s developers. It is underlined that new socialist ritualism had a high ideological level. But in a real life atheism and new ceremonies couldn't help people who faced with private problems. whereas ceremonies should have satisfied believers` mental needs. There was only dualism in reality. Traditional and secular ceremonies functioned at the same time but illegally.

Key words: church, believers, religious ceremony, state policy, Soviet power, atheism.